

CESSÂS'A GÖRE ÂM LAFIZDA İSTİĞRAK ŞARTI¹
THE ISTIGRAQ CONDITION IN THE GENERAL WORD
ACCORDING TO AL-JASSÂS

Ramazan ÇÖKLÜ

Dr. Öğr. Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı, Bilecik/Türkiye
ramazancoklu55@hotmail.com.tr, orcid.org/0000-0002-3639-1600

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14 Nisan 2022 / 14 April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Mayıs 2022 / 25 May 2022

Yayın Tarihi / Published: 25 Haziran 2022 / 25 June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran 2022 / June 2022

Cilt: 6, Sayı: 1 Volume: 6, Issue: 1, Sayfa / Pages: 151-174

Cite as / Atıf: Çöklü, Ramazan. "Cessâs'a Göre Âm Lafızda İstiğrak Şartı [The Istigraq Condition in the General Word According to Al-Jassâs]". Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal, 6/1 (Haziran/June 2022), 151-174.

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar(lar) tarafından beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OPEN ACCESS

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

¹ Bu çalışma Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi Bağlamında Hicrî 4. Asır Bağdat Usûlcülerinin Umum Lafızlarla İlgili Yaklaşımlarının Tahlili (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022) başlıklı doktora tezimizden üretilmiştir.

Öz

Umûm konusu, fıkıh usûlü ilminin lafızlar bahsinde hararetli tartışmalara konu olan meselelerden biridir. Usûlcüler onu mahiyet, delalet ve kapsam gibi çeşitli yönleriyle incelemişlerdir. Elfâz bahislerindeki ilk ihtilaf âm lafzın tanımı hakkında vuku bulmuştur. Bazı âlimler bir lafza âm denebilmesi için istiğrakı, yani sözün hiçbirini dışarıda bırakmaksızın kapsamına girmeye elverişli bütün fertlerini içermesini şart koşmuşlardır. Bazıları da şümulü, yani lafzın bir takım fertleri kapsayabilmesini ona umûm denmesi için yeterli görmüşlerdir. Âm lafızlarda istiğrakı şart koşup koşmadığı tartışılan usûlcülerden biri de hicrî 4. asrın en büyük Hanefî fakihlerinden Cessâs'tır. Günümüz araştırmacıları onun bu konudaki görüşü hakkında farklı beyanlarda bulunmuşlardır. Bazılarına göre Cessâs, bir söze âm denmesi için istiğrak özelliğini şart koşturmuştur. Bazıları ise onun kendisine cemi denecek kadar ferdi kapsamına alan lafızları âm lafzın kapsamına dâhil ettiğini iddia etmişlerdir. Sözü edilen iki taraf, kendi görüşüne çeşitli nakiller ve deliller yoluyla ulaşıya da birbirlerinin yaklaşımlarının doğru veya yanlışlığına dair bir açıklama yapmamışlardır. Bu da günümüz araştırmacıları adına Cessâs'ın konuyla ilgili yaklaşımında bir belirsizliğe yol açmaktadır. Araştırmamızın hedefi Cessâs'ın iki görüşten hangisini benimsediğini tespit edebilmektedir. Bu minvalde araştırmada önce tartışmanın mahiyetine yer verilecektir. Sonra mezkûr iki görüş delilleriyle birlikte aktarılacak, en sonunda da Cessâs'ın onlardan hangisini tercih ettiğinin tespitine çalışılacaktır. Âm lafızlarda istiğrak şartı, lafzın tahsisten geriye kalan fertlere delaletine ve sözün hakikat ve mecazlığına da etki eden bir mesele olduğu için usûlcünün delalet anlayışını ve içtihat yöntemini doğrudan etkileyen bir tartışmadır. Meseleyi bu yönleriyle de ele alacak olan çalışmamız, günümüze ulaşan en eski usûl eserlerinden *el-Füsûl*'ü umûm lafızlar özelinde konu edinmesi yönüyle ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü umûm bahsi *el-Füsûl*'ün en detaylı konularından biridir.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Cessâs, Umûm, İstiğrak.

Abstract

The subject of general is one of the issues that have led to heated debates on the wording of the science of al-fiqh. The methodologists have examined it with various aspects such as nature, indication and scope. The first disputes on the subject of utterances (Alfâz) arose about the definition of the "âm" words. In order for a word to be called "âm", some scholars stipulate "istigraq" that is to include all the members of the word, without excluding any of them, while others require şümul, that is, the word should be comprehensive enough to include some of the members. Al-Jassâs, one of the greatest Hanafî faqih of the fourth century Hijri, is one of the methodologists whose opinion on whether he stipulates "istigraq" in âm wording is discussed. Today's researchers have made different statements about his view on this issue. According to some researchers, Al-Jassâs requires the feature of istigraq for a word to be called "âm". Others claimed that he included the words that contained the individual as much as cemî within the scope of the âm wording. Although the two mentioned parties reached their opinions through various transmissi-

ons and evidences, they did not make any explanation as to the correctness or wrongness of each other's approaches. This causes uncertainty in Al-Jassâs' approach to the subject on behalf of today's researchers. The aim of the present study is to determine which of the two views Al-Jassâs adopts. In this way, firstly, the nature of the discussion will be included in the research. Then, the two current views will be conveyed with their proofs, and finally, Al-Jassâs' preference on this subject will be attempted to be determined. Since the condition of istığraq in âm wording is an issue that also affects the signification of the words to the individuals remaining after the allocation, and the truth and metaphor of the word, it is a discussion that directly affects the methodist's understanding of signification and the method of ijtiħad. Our study, which will deal with the issue from these aspects, is also important in that it deals with *el-Füsûl*, one of the oldest works of methodology that has survived to the present day, in terms of general wording. Because the issue of general is one of the most detailed topics of *el-Füsûl*.

Keywords: al-Fiqh, Usûl al-Fiqh, Jassâs, al-Umûm/General, İstığraq.

Giriş

Hicrî 4. asrın usûlcülerinden Ebû Bekr el-Cessâs (öl. 370/981), kendi zamanında Hanefîlerin Bağdat'taki en büyük âlimi kabul edilen önemli bir şahsiyettir.² Onun kaleme aldığı *el-Füsûl*, günümüze ulaşan en eski ve kapsamlı Hanefî usûl kaynağıdır. Eserde hararetli tartışmalara konu olan usûl meseleleri meşâyihin ve mezhep imamlarının içtihatlarıyla temellendirilmiş³ ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805) talebesi İsâ b. Ebân'ın (öl. 221/836) günümüze ulaşmayan eserlerinden zaman zaman alıntılar yapılmıştır.⁴ Usûl konularının büyük çoğunluğuna yer verilen *el-Füsûl*'de birçok konu "فُلْتُ فَأَنْ قِيلَ" şeklindeki soru cevap yöntemiyle açıklanmıştır. Cessâs bu kısımlarda muhaliflerinin delillerini aktarmış ve çürütmeye çalışmıştır. Meselelerin ulemâ arasında tartışma konusu olan âyet ve hadisler çerçevesinde açıklanması ve kimi zaman sahabe uygulamalarıyla istidlâlde bulunulması eserin öne çıkan özelliklerinin sadece birkaçıdır.⁵ İlk kısımları eksik olan *el-Füsûl*, kisve-i tab'a büründükten sonra Hanefî usûlcülerin faydalandığı önemli kaynaklardan biri olmuştur.⁶ Bu yüzden onun üzerine yapılan araştırmalar ve Cessâs'ın görüşlerini tespit etmeye yönelik çalışmalar usûl ilmi bakımından önem arz etmektedir.

Son yıllarda ülkemizde Cessâs'ın görüşleri ve usûl düşüncesi hakkında yapılan araştırmalarda gözle görülür bir artış gözlemlenmektedir. Nitekim bu araştırma da mezkûr sâikten hareket ederek çalışılmış bir doktora tezinin ulaştığı sonuçlardan birini; Cessâs'ın *âm* lafızlarda istigrak özelliğini şartı koşup

2 Saeedullah. "Life and Works of Abû Bakr al-Râzî al-Jassâs", *Islamic Studies* 16/2 (1977), 134; Mevlüt Güngör, "Cessâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/427-428.

3 Mesela bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Füsûl fi'l-Usûl*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2010), 1/27-28, 40-45, 74-77.

4 Mesela bk. Cessâs, *el-Füsûl*, 1/42, 74, 75, 80.

5 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/9-10, 40-45, 74-77.

6 Mesela bk. Ebû Zeyd Abdullâh Muhammed b. Ömer. b. İsâ Debûsî, *Takvimü'l-Edille fi'l-usûl*, thk. Halil el-Meys (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 48, 49, 94, 241; Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim el-Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'freti'l-usûl*, nşr. Matbaatü Câvid (Karaçi: Matbaatü Câvid, ts.), 22, 123, 143, 144, 152, 181; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, m.y. (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 1/14, 25, 333, 2/87, 89; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerikandî, *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-ukûl*, thk. Komisyon (Katar: Matâbiu'd-Doha el-Hadise, 1404/1984), 147, 157, 255, 256, 279.

koşmadığını konu edinmektedir. Umûm ifade eden lafızlarda istiğrak şartı tartışması kökeni itibariyle bir usûl meselesi olsa da fikhın fûrûuna da etki etmiştir. Zira bir lafzın âm sayılması için istiğrak özelliğini şart koşan usûlcüler tahsis edilen âm lafızla amel etmek için delil beklerken mezkûr şartı gerekli görmeyenler hitapla doğrudan amel edileceğine kanaat getirmişlerdir.⁷ Tartışma bu yönüyle mücmel-mübeyyen konusunun kapsamına da dâhil olmaktadır. Ne var ki bu çalışmada amacımız meseleyi fûrûa etkisi bağlamında ele almak yahut lafzın açıklık ve kapalılık yönünden delaletini temellendirmek değildir. Biz sadece Cessâs'ın konuyla ilgili görüşünü tespit edip onun âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşup koşmadığına dair literatürde yer alan iki yaklaşımı değerlendirmeye çalışacağız. Böylece Cessâs'ın sözünü ettiğimiz meseledeki düşüncesini net olarak belirginleştirmeyi ve daha sonra bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermeyi hedeflemekteyiz. Çalışmada önce tartışmanın mahiyetinden bahsedeceğiz. Daha sonra Cessâs'ın görüşüyle ilgili literatürde yer alan yaklaşımları delilleriyle birlikte aktaracağız. En sonunda da Cessâs'ın bu konudaki görüşünü tespit edip mevcut yaklaşımları değerlendireceğiz.

1. Tartışmanın Mahiyeti ve Kavramsal Çerçeve

Usûlcüler âm lafzın kapsamı hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Bazıları bir lafzın umûm anlamlı sayılabilmesi için kapsamına giren bütün fertlere delalet etmesini zorunlu görürken diğer bir kısmı bunun için sözün çoğul fertlerini kapsayabilmesini yeterli görmüştür. Mesela Kâdî Abdülcebbar (öl. 415/1025),⁸ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (öl. 436/1044),⁹ Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210),¹⁰ Sadrüşşerîa (öl. 747/1346) ve Tefrâzânî (öl. 792/1390)¹¹ bir lafzın âm kabul edilmesi için sözün kapsamına giren bütün fertlere aynı anda delalet etmesini şart koşarken, Bâkılânî (öl. 403/1013),¹² Debûsî (öl.

7 Bu konuda ayrıntılı bilgi bir sonraki başlıkta verilecektir.

8 Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Meys (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1982), 1/190.

9 Basrî, *el-Mu'temed*, 1/189.

10 Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1418/1997), 2/309.

11 Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Tefrâzânî, *et-Telvih ilâ keşfi hakâ'iki'l-Tenkîh*, nşr. Mektebetu Subeyh (Mısır: Mektebetu Subeyh, ts.), 1/57.

12 Ebû Bekr Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd (es-Sagîr)*, thk. Abdülhamîd b. Ali Ebû Züneyd (b.y. Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 3/5.

430/1039),¹³ Ebü'l-'Usr el-Pezdevî (öl. 482/1089)¹⁴ ve Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090)¹⁵ gibi usûlcüler bu hususta lafzın çoğul anlama delalet etmesini yeterli görmüşlerdir. İşin sonunda âm lafızların kapsamına giren fertlerin tamamını içermesini şart koşan usûlcüler tanımında *istiğrak* kaydına yer vermişler, diğerleri ise genel olarak *iştimal*, *intizâm* ve benzeri ifadeler kullanmışlardır. Mesela Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, Kâdî Abdülcebbar'ın umûmu “umûm; bir ziyade olmaksızın dildiler nezdinde kapsamına girmeye elverişli olan bütün fertlerini kapsayan lafız/ زِيَادَةٌ مِنْ غَيْرِ زِيَادَةٍ لَفْظٌ مُسْتَعْرَقٌ لِجَمِيعِ مَا يَضْلُحُ لَهُ فِي أَهْلِ اللَّعَةِ مِنْ غَيْرِ زِيَادَةٍ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى الْعُمُومِ” olarak tanımladığını aktarır.¹⁶ Benzer şekilde Râzî onu “tek bir vaz' ile kapsamaya elverişli olduğu fertlerin tamamını içeren lafız/ لَفْظٌ مُسْتَعْرَقٌ لِجَمِيعِ مَا يَضْلُحُ لَهُ بِحَسَبِ وَضْعِ وَاحِدٍ” olarak tanımlamıştır.¹⁷ Görüldüğü gibi “المُسْتَعْرَقُ” ifadesi her iki tanımın dikkat çeken özelliklerinden biridir. Bâkılânî ise umûmu “iki veya daha fazla şeyi kapsamına alan söz/ قَوْلٌ مُسْتَمِيلٌ عَلَى شَيْئَيْنِ فَصَاعِدًا” olarak,¹⁸ Pezdevî de “Lafız veya mana yönüyle bir grup ismi kapsamına alan bütün lafızlar/ كُلُّ لَفْظٍ يَنْتَظِمُ جَمْعًا مِنَ الْأَسْمَاءِ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى”¹⁹ olarak tanımlamıştır. Bu iki tanımda “المُسْتَمِيلُ” ve “يَنْتَظِمُ” ifadeleri kullanılmış, bir lafzın âm sayılması için “المُسْتَعْرَقُ” özelliği şart koşulmamıştır. Buna ilaveten Bâkılânî, tanımdan sonra iki veya daha fazla ferdi kapsamına alabilen herhangi bir lafzın umûm ifade edeceğini açıkladıktan sonra âm lafzın en kapsamlı halinin *istiğrak*/*isti'âb* ifade ettiği, yani bütün fertlerini eksiksiz bir şekilde içerdiği durumlar olduğunu dile getirmiştir.²⁰ Benzer şekilde Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071), en az iki ferdi kapsamına alan lafızların umûm ifade ettiklerini açıkladıktan sonra âm lafızların bazen bütün fertlerini hep birden içererek *istiğrak* ifade edeceklerini söylemektedir.²¹ Bâkılânî ve Bağdâdî'nin en az iki ferdi kapsamına alan lafızların umûm ifade edeceklerini belirttikleri açıklamaları, onların bir lafzın

13 Debûsî, *Takvîmül-Edille*, 94.

14 Pezdevî, *Kenzül-vüsûl*, 6.

15 Serahsî, *Usûl*, 1/125.

16 Basrî, *el-Mu'temed*, 1/190.

17 Râzî, *el-Mahsûl*, 2/309.

18 Bâkılânî, *et-Takrib*, 3/5.

19 Pezdevî, *Kenzül-vüsûl*, 6; Serahsî, *Usûl*, 1/125.

20 Bâkılânî, *et-Takrib*, 3/5.

21 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1421/2000), 1/224.

âm sayılması için istiğrak özelliğini şart koşmadıklarını göstermektedir. Yine Abdülaziz el-Buhârî (öl. 730/1330), Pezdevî'nin âm tanımını şerh ederken Semerkant meşâyihinin büyük çoğunluğunun âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşmadıklarını ifade ettikten sonra mezkûr özelliği şart koşan Irak Hanefîlerinin ve Şâfiîlerin büyük çoğunluğunun âm lafzın tanımında istiğrak kaydına yer verdiklerini belirtmiştir. O, bu durumu "sonuç itibariyle onlara göre istiğrak, bize göre ictimâ' şarttır" diyerek dile getirmektedir. İlâveten Buhârî, Bâkîllânî'nin âm tanımını -kime ait olduğunu açıklamadan- birebir aktardıktan sonra tanımdaki "فَصَاعِدًا" kaydıyla istiğrak şartından kaçınıldığını savunmuştur.²² Bu da göstermektedir ki âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşanlar genel olarak tanımda "المُسْتَعْرَقُ" ve benzeri ifadelerle yer vermektedir.

Fıkıh usûlü eserleri incelendiğinde âm lafzın kapsamını belirlemeyi hedefleyen bu meselede âlimlerin tanımda yer alan "المُسْتَعْرَقُ", "المُسْتَمُولُ" ve "يُسْتَنْظَمُ" gibi ifadeleri lügavî ve ıstılahî manaları bakımından incelemedikleri, konuyu daha çok mezkûr şartın etkilediği meseleler bağlamında ele aldıkları görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Seyyid Şerîf el-Cürçânî (öl. 816/1413) *et-Ta'rifât* adlı eserinde istiğrakı; "Hiçbiri dışarıda kalmayacak şekilde bütün fertleri içermektir/لَا يَحْرُجُ عَنْهُ شَيْءٌ" olarak tanımlamıştır.²³ Birazdan açıklayacağımız gibi bu tanıma göre istiğrak, bütün fertlerini bir anda kapsamına alabilen lafızların sahip olduğu bir özelliktir.

Âm lafızlarda istiğrak şartı tartışmasının etki ettiği meseleleri cem'-i münekkerlerin umûmluğu ve tahsis edilen âm lafzın tahsisten geriye kalan fertlere delaleti şeklinde iki kısımda incelemek mümkündür. Şöyle ki bir lafzın âm sayılması için bütün fertlerini hiçbir fert dışarıda kalmaksızın içermesini şart koşanlar, başka bir deyişle tanımda istiğrak kaydını kullananlar 'رِجَالٌ' ve 'نِسَاءٌ' gibi cem'-i münekkerlerin umûm ifade etmediklerini iddia etmişlerdir. Zira cem'-i münekkerler mutlak olarak geldiklerinde kapsamlarına girmeye elverişli bütün fertler yerine onların en azı olan üç ferde delalet etmektedirler. Ancak lafzın umûmluğu için istiğrak özelliğini şart koşmayanlara göre cem'-i münekkerler

22 'Abdülaziz 'Alâüddin b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Kesfû'l-esrâr fi şerh-i Usûli'l-Pezdevî*, nşr. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî (b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî , ts.) 1/33.

23 Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî el-Hanefî, *et-Ta'rifât*, thk. Komisyon (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403), 24.

umûm ifade ederler. Söz gelimi Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (öl. 489/1096), ilim ehlinin başında nefiy edatı bulunmayan cem'-i münekkerlerin istiğrak ifade etmeyeceklerini, sadece kapsamına girebilecek fertlerin en azı olan üç ferde delalet edeceklerini açıkladıklarını belirtmiştir.²⁴ Âm lafzın tanımında açık bir şekilde istiğrak kaydına yer veren Râzî ise mezkûr özellik sebebiyle cem'-i münekkerleri tanımdan çıkardığını söylemiştir. Bunun nedeni cem'-i münekkerlerin bütün fertlerini bir anda kapsamına alamaması, aksine her üç fertten herhangi birine delalet etmeye elverişli olmasıdır.²⁵ Yine Buhârî, âm lafzın tanımında istiğrak özelliğini şart koşanların başında nefiy edatı bulunan cem'-i münekkerleri âm lafzın kapsamından çıkardıklarını belirtmiş,²⁶ benzer ifadelere yer veren Bedreddin ez-Zerkeşi (öl. 794/1392)²⁷ de cem'-i münekkerleri âm kabul edenlerin lafzın kendisine cemi denilecek kadar bir ferdi içermesini dikkate aldıklarını, yoksa istiğrak anlamını kastetmediklerini açıklamıştır.²⁸ Bu bilgilerden yola çıkarak cem'-i münekkerleri âm lafzın kapsamına dâhil eden bir usûlcünün umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşmadığını söyleyebiliriz.

Âm lafızlarda istiğrak şartının mevcudiyeti, usûlcülerin lafzın tahsisten geriye kalan fertlere delaleti hakkındaki görüşlerine de etki etmiştir. Buhârî'nin aktardığına göre bir lafzın umûm sayılması için istiğrak özelliğini şart koşanlar âm lafzın tahsisten sonra geriye kalan fertlerine hakikaten delalet edemeyeceğini savunmuşlardır. Çünkü tahsisin lafzın bütün fertlerine bir anda delalet etmesine engel olması, başka bir deyişle istiğrak özelliğinin zevali, sözün umûm anlamlı sayılmasına engel olmaktadır. Ancak istiğrak özelliğini şart koşmayanlara göre umûm ifade eden lafız tahsisten sonra geriye kalan fertlerine hakikaten delalet etmektedir. Çünkü onlara göre bir lafzın ceminin en az ferdine delalet etmesi âm sayılması için yeterlidir.²⁹ Bundan ötürü âm lafızlarda istiğrak özel-

24 Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâri'ul-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1999), 1/169.

25 Râzî, *el-Mahsûl*, 2/309-310.

26 Buhârî, *Keşfü'l-esnâr*, 1/33.

27 Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî en-Minhâcî ez-Zerkeşi eş-Şâfiî, *el-Babrü'l-muhîr fi usûli'l-fıkḥ*, nşr. Dârü'l-Kütübî (b.y.: Dârü'l-Kütübî, 1414/1994), 4/5.

28 Zerkeşi eş-Şâfiî, *el-Babrü'l-muhîr*, 4/181.

29 Buhârî, *Keşfü'l-esnâr*, 1/33, 307.

liğini şart koşan bazı usûlcüler tahsisten sonra lafızla amelin düşeceğini, hitapla amel edilebilmesi için harici bir delile ihtiyaç duyulacağını savunmuşlardır. Nitekim Sem'ânî âm lafzın tahsisten sonra mecaza dönüştüğünü benimseyen âlimlerin bu durumda lafızla istidlalin mümkün olmayacağını savunduklarını aktarır. Bunun nedeni ise sözü edilen usûlcülerin bir lafzın umûm ifade etmesi için istiğrak özelliğini şart koşmalarıdır. Çünkü lafzın tahsis edilmesi halinde bir kısım fertlerine delalet edememesi, onun vazolunduğu anlamın dışında kullanıldığını göstermektedir.³⁰ Zerkeşi de benzer açıklamalar yapmıştır.³¹

Açıkça görüldüğü üzere âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşan usûlcülerin tanımında söz konusu ifadeye yer vermenin yanı sıra cem'-i münekerleri âmın kapsamından çıkardıklarını ve tahsisten sonra lafızla istidlalin düşeceğini benimsediklerini söyleyebiliyoruz. Öyle ki bu üç mesele çerçevesinde bir usûlcünün umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşup koşmadığını tespit edebiliriz. Nitekim Cessâs'ın konuyla ilgili görüşünü de bu yöntemle tespit etmeyi düşünmekteyiz. Ancak bundan önce literatürde Cessâs'ın umûm ifade eden lafızlarda istiğrak şartı hakkındaki görüşüne yönelik yaklaşımları aktaracağız.

2. Cessâs'ın Âm Lafızlarda İstiğrak Özelliğini Şart Koşup Koşmadığına Yönelik Literatürde Mevcut Görüşler

Cessâs'ın umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşup koşmadığına yönelik literatürde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

1. Cessâs'ın bir lafzın umûm sayılması için ictimâ'ı/şümül özelliğine sahip olmasını yeterli gördüğünü iddia edenler. Bu görüşü Hanefî usûlcü Alâeddin es-Semerkandî (öl. 539/1144) ile bazı günümüz araştırmacıları savunmuştur. Semerkandî'nin bu husustaki delili, Cessâs'ın âmı "Bir grup ismi veya manayı kapsamına alan lafız/المعاني أو الأسماء جمعاً من الأسماء أو المعاني" olarak tanımlamasıdır. Ona göre tanımında geçen "يُنْتَظِمُ" fiili "يُشْمَلُ" anlamında kullanılmıştır.³² Dolayısıyla tanımında istiğrak anlamını karşılayacak bir ifade bulunmamaktadır.

30 Sem'ânî, *Kavâri*, 1/175-176.

31 Zerkeşi eş-Şâfiî, *el-Bahrü'l-muhit*, 4/349.

32 Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 1/256.

Cessâs'ın umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşmadığını söyleyen günümüz araştırmacıları da mezkûr tanımdan hareketle veya Semerkandî'nin konuyla ilgili açıklamasını delil getirerek bu görüşe ulaşmışlardır.³³

2. Cessâs'ın âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu iddia edenler. Klasik dönemde temsilcisine rastlamadığımız bu görüşü modern dönemde Şükrü Özen, Heysem Hazne ve Murat Sarıtaş savunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda ilk fikir beyan eden Şükrü Özen'dir. O, İmam Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) usûl anlayışını tespit etmeye çalıştığı araştırmasının Irak ve Semerkant Hanefî ekolleri arasındaki ihtilâflı konuları ele aldığı bölümünde dipnot bilgisi olarak Cessâs'ın umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu belirtmiştir. Özen'in ifadesi şu şekildedir:

“Semerkandî Irak meşâyihî ile Semerkant meşâyihî arasındaki bu ihtilâfî bir başka yerde şu şekilde ortaya kor: Umûm lafzın bütün fertlerini kapsaması (istiğrâk ve istiâb) mı, yoksa sadece çoğul olacak kadarını kapsaması (ictimâ) mı şart olduğu konusunda ihtilaf edilmiş olup Semerkant meşâyihinin çoğunluğuna göre çoğul olacak kadarını veya fertlerinin çoğunluğunu (ictimâ ve kesret) kapsaması, Irak meşâyihine göre ise bütünü kapsaması şarttır. Semerkandî burada Cessâs'ın Semerkant meşâyihî ile aynı düşündüğünü söylemekte ise de Cessâs kendi eserinde ‘Hepsini içeren lafız var olduğu için bütünü kapsadığına (istîâbül-küll) hükmetmek vaciptir’ demekte ve aşağıda verilecek olan tartışmada da onun Irak meşâyihî yanında yer aldığı açıkça anlaşılmaktadır.”³⁴

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Özen'in bu husustaki delili *el-Füsûl*'de geçen ve Cessâs'ın bütün fertlerini hiçbirini dışarıda kalmayacak şekilde

33 Mesela bk. Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 71; Mehmet Sait Arvas, *Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi* “Hicrî VII. Asra Kadar Hanefî Usûlü Bağlamında” (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 139; Bayram Demir, *Usûl-ü Fıkıh'ta Âmm Lafzın Delâleti ve Tahsisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 2; Kamil Çalışkan, *Fıkıh Usulünde Lafızlar Babsi Bağlamında Umûm ve Husus Kavramları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 163; Zuhâl Dağ, “Alâuddîn Semerkandî'nin Mizânü'l-Usûlü Temelinde Semerkant Ekolünün Irak Ekolüne Muhalefet Ettiği Dil Bahisleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 154; Sıddık Baysal, “Âmm Lafızların Delaleti Bağlamında Tefsir Fıkıh Usulü İlişkisi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* c.y./50 (2018), 110; Şevket Topal & Mehmet S. Arvas, “Hanefî Usûlündeki Temel Yaklaşımlar (Hicri Altıncı Asrın Ortalarına Kadar)”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c.y./13 (2018), 196.

34 Ayrıntılı bilgi için bk. Cessâs, *el-Füsûl*, 1/46; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 1/255 akt. Şükrü Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası* (İstanbul, y.y., 2001), 89-90.

kapsamına alan lafzı umûm kabul ettiğini gösteren ifadelerdir. Ona göre Cessâs istiğrak özelliği konusunda Irak Hanefileri ile aynı fikirdedir. Bu yüzden Cessâs'ın bir lafzın umûm sayılması için ictimâ' özelliğini yeterli gördüğünü belirten Semerkandî'nin görüşü isabetli değildir. Bununla birlikte Özen, muhtemelen dipnot olması nedeniyle sadece ilgili sayfalara atıf yapmış, konuyla ilgili kapsamlı bir tartışmaya girişmemiştir.

Cessâs'ın âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu öne süren bir diğer araştırmacı Heysem Hazne'dir.³⁵ O, iddiasını, Irak ve Semerkant Hanefilerinin usûl düşüncesini mukayeseli olarak incelediği kitabının konuyla ilgili bölümünde Cessâs'ın *el-Füsûl*'de yer alan bazı ifadeleri ile âm lafzın tahsisten geriye kalan fertlere delaleti hakkındaki görüşlerine dayandırmıştır. Hazne'ye göre Cessâs'ın konuyla ilgili *el-Füsûl*'de yer alan ifadeleri şu şekildedir:

“.....Bütün fertleri kapsamına alan bir lafız mevcut olduğu için onların tamamını kapsadığına (istiâb) hüküm verilir.”³⁶ .....

“Aynı şekilde âm lafzın cinsine giren fertleri kapsadığı (istiğrak) aklen anlaşılır. Çünkü lafız, dilde bu anlama delalet etmektedir.”³⁷

“Hal böyle olunca âm lafzın mutlak olarak geldiği durumlarda kendi anlamına hamledilmesi ve isminin tahtına giren bütün fertleri kapsamaması (istiâb), bunun yanında cinsine giren fertleri kapsamaması (istiğrak) şeklinde vazolunduğu anlama mahsus kılınması gerekir.”³⁸

Yukarıdaki üç alıntıda³⁹ açık bir şekilde istiğrak ifade eden lafızların âm kabul edildiği ve istiğrakın umûm ifade eden lafzın dilde vazolunduğu anlamlardan biri sayıldığı görülmektedir.⁴⁰ Bu yaklaşımın Cessâs'ın istiğrak özelliğini şart koştuğuna dair yeterli bir delil olup olmayacağı hususu bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

35 Heysem Hazne bu konuya ilk olarak 2004 yılında tamamladığı doktora tezinde değinmiştir. Ancak biz kaynak olarak onun yüksek lisans ve doktora tezlerini birleştirip yayınladığı 2015 yılında basılan kitabını kullandık.

36 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/46 akt. Heysem Abdülhamit Hazne, *Tatavvürül-fikri'l-usûli el-Hanefi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015), 280.

37 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/48 akt. Hazne, *Tatavvur*, 280.

38 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/50 akt. Hazne, *Tatavvur*, 280.

39 Bu üç alıntıyı ilk olarak Şükrü Özen delil getirmiştir. Özen, ilk alıntıyı doğrudan vermiş, diğer ikisine ise atıf yapmıştır. Dolayısıyla Hazne'nin bu iddiası Özen'in iddiasıyla aynıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 89-90, dip: 222.

40 Hazne, *Tatavvur*, 280.

Hazne, Cessâs'ın âm lafzın tahsisten geriye kalan fertlere delaletiyle ilgili görüşünün de onun âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğuna delalet ettiğini iddia etmektedir. Ona göre Cessâs tahsis edilen âm lafzın medlûlüne hakikaten delalet edeceğini söylese de tahsise uğrayan sîganın ne hakikaten ne de mecazen umûm sayılmayacağını benimsemiştir. Tahsisin sîgayı umûmluktan çıkarmasının, ancak umûm ifade eden lafızlarda istiğrakın şart koşulduğu bir durumda söz konusu olabileceğini ileri süren Hazne, bu durumu Cessâs'ın âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşmadığına yönelik delil olarak kullanmaktadır. Onun bu husustaki delili, Cessâs'ın *el-Füsûl*'de geçen şu ifadeleridir:

“Âm bir lafızla husus anlamın kastedilmesi caiz değildir. Çünkü husus anlamı gerektiren delil cümleye muttasıl istisna hükmündedir. Bu, Allah'ın (c.c.) ‘*Onların arasında dokuz yüz elli sene kaldı/عَامًا إِلَّا خَمْسِينَ*’⁴¹ sözü gibi olup (hitapta geçen) sîganın “أَلْفٌ” tam bin seneden ibaret olduğunu söylemek caiz değildir. Benzer şekilde tahsis delili lafzı has lafza dönüştürür. Böylece onun hiçbir zaman umûm ifade eden bir lafız olmadığı ortaya çıkar.”⁴²

“Âm olmaya elverişli bir lafzın mevcudiyeti, onun âm sayılmasını gerektirmez. Aksine o, görünüşü âm lafzın görünüşünden farklı olan bir has lafızdır. Bu tıpkı ‘*Onların arasında dokuz yüz elli sene kaldı/عَامًا إِلَّا خَمْسِينَ*’⁴³ âyeti gibidir ki (burada geçen) ‘*عَامًا إِلَّا خَمْسِينَ*’ lafzının istisnadan soyut olarak gelen ‘أَلْفٌ’ lafzıyla aynı olması gerekmez. Aksine (ikisi) birbirinden (tamamen) farklı sîgalardır. Âm olmaya elverişli lafza bitişen tahsis delili de bunun gibidir. O da lafzın sîgasını değiştirir ve kendisiyle husus anlam kastedilen âm lafız sayılmasına engel olur.”⁴⁴

Hazne'nin iddiasına göre yukarıdaki ifadeler Cessâs'ın kendisine tahsis delili bitişen ve bitişmeyen âm lafızları birbirinden ayırdığını, bundan da önemlisi tahsis delili bitişen âm lafızları daha önce hiç umûm olmamış hakikaten has lafız kabul ettiğini göstermektedir. Ona göre bunun nedeni, Cessâs'ın bir lafza umûm denmesi için istiğrak özelliğini şart koşmasıdır. Zira tahsisin sîgayı umûmluktan çıkarması, ancak umûm ifade eden lafızlarda istiğrakın şart koşulması durumunda söz konusu olabilir.⁴⁵

41 el-Ankebût, 29/14)

42 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/65 akt. Hazne, *Tatavvur*, 283.

43 el-Ankebût, 29/14.

44 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/65-66 akt. Hazne, *Tatavvur*, 283-284.

45 Hazne, *Tatavvur*, 283-284.

Irak ve Semerkant Hanefî meşâyihinin lafızlarla ilgili görüşlerini mukayese eden bir diğer araştırmacı Murat Sarıtaş da Cessâs'ın umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu iddia etmiş ve bu iddiasını şu iki argümanla temellendirmeye çalışmıştır.⁴⁶

1. Cessâs'ın *el-Füsûl*'ün umûm ifade eden lafızlarla ilgili kısımlarında sıklıkla sîgaların istiğrak anlamında kullanıldığından söz etmesi Sarıtaş'a göre onun âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu göstermektedir. Sarıtaş burada *el-Füsûl*'den, Özen⁴⁷ ve Hazne'nin⁴⁸ zikrettiklerinden başka üç farklı yere daha atıf yapmıştır. Ne var ki o, Cessâs'ın sözü edilen ifadelerini aktarmadığı gibi herhangi bir ilave açıklamada da bulunmamıştır.

2. Sarıtaş, *el-Füsûl*'de tahsis edilen âm lafızlarla ilgili yer alan ifadelerin de Cessâs'ın bir lafza umûm denmesi için istiğrak özelliğini şart koştuğunu gösterdiği kanaatindedir.⁴⁹ Şöyle ki onun aktarımla Cessâs, Irak meşâyihinin benimsediği umûm görüşüne yöneltilen bir eleştiriyi şu şekilde cevaplamaktadır:

“Ashâbü'l-umûmdan kimileri umûm sîgasının husûs anlamını (mevzû lehini teşkil eden fertlerden bir kısmını) ifade etmek üzere kullanımını asla kabul etmezler. Husûs delilini istisna gibi gören bu kişilere göre zikredilen özellikteki lafızlardan herhangi biriyle husûs manasının kastedilmiş olması o lafzın âm değil has olduğunu göstermektedir.”⁵⁰

“Bahse konu sîgaların husûs anlamında kullanılmalarını caiz gören diğer grup ise bu kullanımı hakikat değil mecaz olarak nitelendirmektedir. Onlara göre bu

46 Sarıtaş, Cessâs'ın “مَا يَنْتَظَمُ جَمْعًا مِنَ الْأَسْمَاءِ أَوْ الْمَعَانِي” şeklindeki umûm tanımının öne çıkan iki özelliğinden birinin âm lafızlar için istiğrak özelliğinin şartı olduğunu iddia etmekle birlikte daha sonra Semerkandî'nin iddia ettiği ictimâ' görüşünün mezkûr tanım tarafından desteklendiğini söylemiştir. Büyük olasılıkla o, Cessâs'ın istiğrakı şart koştuğunu düşündüğü için tanımın iki özelliğinden birinin istiğrakı şart koşması olduğunu dile getirmiştir. Aksi halde iki ifade çelişmektedir. Murat Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, İstanbul) 42.

47 Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 89-90, dip: 222.

48 Hazne, *Tatavvur*, 280.

49 Bu ifadeler iki paragraf sonra verdiğimiz alıntılardır.

50 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/51 akt. Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 48.

sîganın hakikat olarak kullanımı ancak kendisiyle mevzû lehini teşkil eden fertlerin tamamının kastedilmesi durumunda söz konusu olur.”⁵¹

Sarıtaş’ın ifadesine göre yukarıdaki alıntılar umûm görüşünü savunan usûlcülerin iki kısma ayrıldıklarını ve birinci kısma girenlerin tahsis edilen sîgaların âm olarak nitelenmesine karşı çıktıklarını göstermektedir. Onlar, tahsis delilini istisna gibi gördükleri için bu tür lafızların hakikaten has olduklarını benimsemişlerdir. İkinci kısma girenler ise âm lafızların tahsis edilmesini caiz görmüşler ve sözün bu kullanımını mecaz olarak nitelemişlerdir. Sarıtaş’a göre tahsis edilmiş âm lafzın delaletiyle ilgili şu ifadeleri, Cessâs’ın da ilk kısma dâhil olduğunu göstermektedir:

“Husûsu gerektiren delil istisna gibidir. Nasıl ki ‘Onların arasında dokuz yüz elli sene kaldı/عَامًا/عَامًا خَمْسِينَ إِلَّا سَنَةً أَلْفَ فِيهِمْ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ’⁵² âyetinde yer alan sîganın ‘أَلْفَ سَنَةٍ’ ‘bin’ sayısından ibaret olduğu söylenemezse benzer şekilde [umûm manası ifade etmeye elverişli lafzın da husûs delilinin mevcut olması halinde âm olduğu söylenemez]; söz konusu delil onu has yapar ve böylece o lafzın hiç âm olmadığı ortaya çıkmış olur. Lafzın umûm anlamını ifade etmeye elverişli olması âm olmasını gerektirmez, aksine o lafız, sûreti âmın sûretinden farklı olan bir has lafızdır. ‘أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا’ sîgası istisnanın bulunmadığı mutlak ‘أَلْفَ’ sîgasından farklıdır. İlkinde de aynı sözcüğün bulunması bunların aynı olmasını gerektirmez. Benzer şekilde husûs delilinin mevcudiyeti umûm anlamını ifade etmeye elverişli lafzın sîgasını değiştirir ve böylece kendisiyle husûs anlam kastedilen bu lafzın âm adını almasına mani olur. Bu da onun vazedildiği manada kullanıldığını ve bu nedenle delaletinin hakikat olduğunu göstermektedir....Bu, husûs delilinin istisna gibi olduğunu gösterir. Bu durumda, hakikat olmak ve âm olmamakta lafzın hükmünün her iki halde de aynı olması gerekmektedir.”⁵³

Sarıtaş’ın belirttiğine göre Cessâs’ın vaz’ındaki fertlerinin tamamını kapsamına alamayan sîgaları umûm olarak nitelemediğini gösteren yukarıdaki ifadeler, Semerkandî’nin iddiasının aksine onun bir lafzın umûm sayılmasında istiğrak özelliğini şartı koştüğünü göstermektedir.⁵⁴ Sarıtaş’ın açık-

51 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/52 akt. Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 48.

52 el-Ankebût, 29/14.

53 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/65-66 akt. Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 49.

54 Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 48-49.

lamasını Heysem Hazne'nin değerlendirmesinin farklı bir ifade şekli olarak görebiliriz. Bu durumda Cessâs'ın umûm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu iddia edenlerin; *el-Füsûl*'de âm lafzın istiğrak anlamında kullanıldığı ifadeler ve Cessâs'a göre tahsis delilinin lafzı âm olmaktan çıkarması şeklinde temel iki argümanlarının bulunduğu söylenilebilir. Aksi görüşü savunanlar ise Cessâs'ın umûm tanımını delil getirmişler yahut Semerkandî'yi referans göstermişlerdir. Cessâs'ın bu iki görüşten hangisini benimsediğini tespit etmek için meseleyi iyi tetkik etmek ve tarafların argümanlarını *el-Füsûl*'de geçen ifadeler ışığında incelemek gerekmektedir. Bu yüzden şimdi Cessâs'ın konuyla ilgili görüşünü ortaya koymaya çalışacağız.

3. Cessâs'a Göre Âm Lafızda İstiğrak Şartı

Araştırmanın önceki kısımlarında belirttiğimiz üzere bir usûlcünün umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşup koşmadığını anlamının çeşitli yolları vardır. Usûlcünün âm lafzın tanımında doğrudan istiğrak veya iştimal kaydına yer vermesi, ictimâ'/şümül ifade eden nekre cemilerin yer aldığı cümleleri âm kabul edip etmemesi ve muttasıl delillerle tahsis edilen âm lafzın tahsisten geriye kalan fertlere delaleti hakkındaki düşüncesi gibi hususlar onun bu konudaki görüşünü tespit etmeyi mümkün kılmaktadır. Cessâs'ın konuyla ilgili görüşünü de bu üç mesele çerçevesinde tespit etmeye çalışacağız.

İlk olarak Cessâs'ın “ما يَنْتَظِمُ جَمْعًا مِنَ الْأَسْمَاءِ أَوْ الْمَعَانِي” şeklindeki umûm tanımını ele aldığımızda onun tanımda açık bir şekilde ‘istiğrak’ veya ‘ictimâ’/iştimal’ kayıtlarına yer vermediğini görmekteyiz. Bununla birlikte Semerkandî, tanımda geçen “يَنْتَظِمُ” fiilinin “يَشْمَلُ” anlamında kullanıldığını açıklayarak hem Cessâs'ın hem de Semerkant meşâyihinin büyük çoğunluğunun bir lafzın âm sayılması için istiğrak özelliğini şart koşmadığını belirtmiş, sonra da istiğrak özelliğini şart koşan âlimlerin âm tanımlarına yer vermiştir.⁵⁵ Bunların bir tanesine göre âm, “Bir vaz' ile kapsamaya elverişli olduğu bütün fertleri içine alan lafız/وَاجِدٌ وَضِعٌ وَحَسَبٌ لَهُ يَضْلُحُ لَهُ بِحَسَبٍ وَضِعٌ وَاجِدٌ” olarak tanımlanmıştır. Aynı tanım daha sonra Abdülaziz Buhârî (öl. 730/1330) tarafından Irak Hanefî meşâyihine nispet edilmiştir.⁵⁶ Sözü geçen iki kaynakta “الْمُسْتَعْرَقُ”

55 Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 1/256-258.

56 Semerkandî'de bu tanım “بِحَسَبٍ وَضِعٌ وَاجِدٌ” kaydı hariç olarak yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 1/257; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/33.

kaydı içeren bu tanımın mahiyeti itibariyle “يُنْتَظِمُ” fiili kullanılan tanımdan, başka bir deyişle Cessâs’ın umûm tanımından farklı olduğuna işaret edilmiştir.

Cessâs’tan bir asır sonra yaşayan usûlcülerden Debûsî (öl. 430/1039), Ebû’l-‘Usr el-Pezdevî (öl. 482/1089) ve Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090) de âm lafzı tanımlamıştır. Bu tanımlar Cessâs’ın umûm tanımına çok benzemektedir. Dahası, birkaç kelime hariç neredeyse aynıdır. Söz gelimi Debûsî umûmu; “Lafız veya mana yönüyle bir grup ismi kapsamına alan lafız/مَنْ يَنْتَظِمُ جَمْعًا مِنْ لَفْظٍ أَوْ مَعْنَى الْأَسْمَاءِ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى كَلِّ لَفْظٍ يَنْتَظِمُ جَمْعًا مِنْ الْأَسْمَاءِ لَفْظًا أَوْ الْأَسْمَاءِ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى”⁵⁷ olarak, Pezdevî ve Serahsî de “Lafız veya mana yönüyle bir grup ismi kapsamına alan bütün lafızlar/مَنْ يَنْتَظِمُ جَمْعًا مِنْ الْأَسْمَاءِ لَفْظًا أَوْ الْأَسْمَاءِ لَفْظًا أَوْ مَعْنَى”⁵⁸ olarak tanımlamışlardır. Bu iki tanım “لَفْظًا” ve “مَعْنَى” kelimelerinin müfredat gelmesi dışında Cessâs’ın tanımıyla birebir aynıdır. Ayrıca Debûsî, Pezdevî ve Serahsî’nin “يُنْتَظِمُ” fiilini kullanmalarına rağmen umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşmamaları, yanı sıra Buhârî ve Semerkandî’nin tanımında geçen “يُنْتَظِمُ” fiilini “يُشْمَلُ” manasında kullanması,⁵⁹ aynı ifadeye yer veren Cessâs’ın da bir lafzın umûm sayılması için istiğrak özelliğini şart koşmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle Cessâs bir lafzın âm kabul edilmesi için sözün cemi anlamına delalet etmesini (ictimâ’) yeterli görmektedir. Çünkü aksi durumda onun tanımında “الْمُسْتَعْرَقُ” kaydına yer vermesi ve âmmı, Irak meşâyihine nispet edilen tanıma uygun bir mahiyette tanımlaması gerekirdi.

İkinci olarak, *el-Füsûl*’ü incelediğimizde Cessâs’ın bazen fertlerini genel itibariyle kapsayan lafızların umûm sayılacağını dile getirdiğini bazen de fikhî meselelerden misaller getirerek istiğrak özelliği taşımayan cem’-i münekkerlerin umûmlüğünden söz ettiğini görmekteyiz. Mesela Cessâs şöyle demektedir:

“... Cemi lafzı üç ve üçten daha fazla fert hakkında hakikattir. Onu üç fert için kullanan hakiki anlamında kullanmış olur.....Üç ferdin hakikaten cemi olması, lafzın kapsamını bu üç fertle sınırlı tutmayı gerektirmez. Çünkü lafzın umûmu üç ferdi kapsamına aldığı gibi daha fazla ferdi de kapsamına alabilir....Birisi şöyle derse: ‘(Bütün) müşrikleri öldürün! فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ’⁶⁰ sözü ile ‘müşrikleri öldürün! اقْتُلُوا مُشْرِكِينَ’ sözü arasındaki fark ortadadır.

57 Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, 94.

58 Pezdevî, *Kenzü’l-vüsûl*, 6; Serahsî, *Usûl*, 1/125.

59 Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 1/33.

60 et-Tevbe, 9/5.

Aynı şekilde ‘hırsızların (elini) kesin/أَقْطَعُوا سُرَّاقًا’ ile ‘bütün hırsızların (elini) kesin/أَقْطَعُوا السُّرَّاقَ’ sözleri aynı değildir. Çünkü ‘مُشْرِكِينَ’ ve ‘سُرَّاقًا’ lafızları cemi olmakla birlikte hükmün kapsamına isim oldukları bütün fertlerin girmesini gerektirmezler. Ona şöyle denilir: Onlar her ne kadar cemi olsalar da nekre oldukları için bütün fertlerini kapsamaları (istiğrak) gerekmez.... Bu iddiada bizim; ‘cemi lafzı üç ve üçten fazla ferde hakikaten delalet eder’ sözümüze halel getirecek bir şey yoktur. Lafız bu durumda fertlerinin bir kısmına diğerlerini kapsam dışında bırakarak tahsis edilmiş değildir...”⁶¹

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı gibi Cessâs, kapsamına giren veya girmesi mümkün olan fertlerin herhangi üç tanesine delalet eden cemi isimleri istiğrak ifade etmemelerine rağmen âm kabul etmekte ve cem’-i münekkerlerin umûmluğuna itiraz eden muhalifleriyle tartışmaktadır. O, *el-Füsûl* ün farklı bir yerinde ise şöyle demektedir:

“...Âm lafız gibi ki o, dilin kökeninde şümül ve istiâb (istiğrak) anlamlarına vazolunmuştur. Bu yüzden mutlak olarak kullanıldığında onun umûm anlama hamledilmesi hususunda herhangi bir delile ihtiyaç yoktur.”⁶²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Cessâs âm lafzın vaz’ı itibariyle hem istiğrak hem de şümül ifade eden lafızları kapsadığını açıklamış, böylece bir lafzın umûm anlamlı sayılması için istiğrak özelliğinin şart olmadığını, aksine hem ictimâ’ hem de istiğrak ifade eden lafızların umûm anlama delalet edeceklerini belirtmiştir. Onun konuyla ilgili açıklamaları bununla da sınırlı değildir. Mesela Allah’ın (c.c.) “....sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getirip yayan..الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً”⁶³ âyetinde geçen “رِجَالًا” ve “نِسَاءً” kelimeleri Cessâs’a göre cem’-i münekkerler olmalarına rağmen bütün erkek ve kadınları kapsayan umûm ifadelerdir.⁶⁴ Benzer şekilde bir kişi “Şu dirhemleri bir sene sonra adamlara ver” dediğinde hitapta geçen “dirhemler-derâhim” sözcüğü üçten itibaren sayısız dirhemi kapsamaya elverişli cem’-i münekker bir kelime olmasına rağmen söz sahibinin kaç dirhem kastettiği kesin olarak bilinmediği için bütün fertler yerine lafzın en az ferdi

61 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/50-51.

62 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/286.

63 en-Nisâ, 4/1.

64 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/51.

olan üç dirheme göre hüküm verilir.⁶⁵ Bu, Cessâs'ın fikhî misallerde dahi istiğrak anlamı içermeyen nekre cemileri umûm kabul ettiğini, dolayısıyla bir lafzın umûm sayılmasında istiğrak özelliğini şart koşmadığını göstermektedir. Bundan da önemlisi, Cessâs'ın Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının da bu görüşünü benimsediğini düşünmesidir. Zira mezhep imamları “Şayet kadınlarla “نساء” evlenirsem veya köleler “عبيدا” satın alırsam kölem hürdür” diyen kişinin -daha fazla sayı kastettiğine dair beyan gelmediği sürece- “üç kadın” ve “üç köle” kastettiğine göre hüküm vermişler, böylece misalde geçen cem'-i münekkerleri hakiki anlamlarında kullanmışlardır. Cessâs'a göre bu durum, Hanefî mezhebi imamlarının fertlerini genel itibariyle kapsayabilen (şümul) cem'-i münekkerleri umûm kabul ettiklerini göstermektedir.⁶⁶

Açıkça belirtmeliyiz ki bir usûlcünün istiğrak özelliğini şart koşmaması, onun istiğrak içeren sîgaları âm kabul etmediği anlamına gelmez. Zira fertlerinin en azına delalet eden cem'-i münekkerlerin bile âm sayıldığı bir yerde istiğrak ifade eden, bu nedenle bütün fertlerini hep birden kapsamına alan lafızların evleviyetle âm lafız sayılması gerekir. Ancak istiğrak özelliğini şart koşanlara göre cem'-i münekkerler âm lafız sayılmazlar. Başka bir deyişle, bir lafzın âm sayılması için ictimâ'ı yeterli görenlere göre hem bu şartı taşıyan sîgalar -mesela cem'-i münekkerler- hem de istiğrak ifade eden lafızlar âmmdır. Fakat istiğrak özelliğini şart koşanlara göre ictimâ'/şümul özelliği taşıyan, dolayısıyla bütün fertlerini istisnasız bir şekilde kapsamına alamayan cem'-i münekkerler âm lafız değildir. Nitekim Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1085) cem'-i münekkerlerde istiğrak anlamının bulunmadığını söylemiş,⁶⁷ Râzî, Buhârî ve Zerkeşî gibi usûlcüler de âm lafzın tanımında yer alan istiğrak kaydı ile cem'-i münekkerlerin tanımdan çıkarıldıklarını belirtmişlerdir.⁶⁸ Cessâs ise tanımda istiğrak kaydına yer vermemiş, ilave olarak bütün fertlerini bir anda kapsamına alamayan cem'-i münekkerleri âm lafız kabul etmiştir. Bu, onun hem istiğrak ifade etmeyen cem'-i münekkerleri hem de istiğrak ifade eden sîgaları âm kabul ettiği anlamına gelmektedir.

65 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/183.

66 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/50-51. Benzer bir misal için bk. Cessâs, *el-Füsûl*, 1/183.

67 Basrî, *el-Mu'temed*, 1/187, 230; Ebü'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/118.

68 Râzî, *el-Mahsûl*, 2/309-310; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/33; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/5-7.

Bundan ötürü Özen, Hazne ve Sarıtaş'ın, istiğrak anlamında kullanıldığı için âm kabul ettiği misallerden yahut istiğrak ifade eden sîgaların âm sayılacağını beyan ettiği sözlerinden hareket ederek Cessâs'ın âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu iddia etmeleri kanaatimizce isabetli değildir.

Cessâs'ın aktardığına göre usûlcüler vaz'ı umûm olan bir lafızla husus anlamın kastedilmesinin caiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler benimsenmiştir. Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) ashâbından Cessâs'ın kim olduklarını açıklamadığı bazı usûlcüler böyle bir kullanıma mutlak olarak karşı çıkmışlardır. Başka bir ifadeyle umûm ifade eden bir lafızla husus anlamın kastedilmesini caiz görmemişlerdir. Bunun nedeni, onların tahsis delilini istisna hükmünde kabul etmeleridir. Mesela onlara göre “*Onların arasında dokuz yüz elli sene kaldı/عَامًا إِلَّا خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا*”⁶⁹ âyetindeki “ألف” lafzı, tam anlamıyla “bin” sayısını kastetmek için kullanılmamıştır. Aksine mütekellimin ilk başta amacı “dokuz yüz elli yıl” anlamını kastetmektir.⁷⁰ Benzer şekilde “تِسْعَةٌ/dokuz” sayısı doğrudan “تِسْعَةٌ/dokuz” ifadesiyle veya “عَشْرَةٌ إِلَّا وَاحِدًا/on, bir eksik” şeklinde iki farklı sîga ile ifade edilebilir. “اِثْنَانٍ” sayısı da doğrudan “اِثْنَانٍ/iki” veya “وَاحِدٌ وَوَاحِدٌ/bir ve bir” olarak ifade edilebilir. Her iki misalde kastedilen anlamın farklı bir ifade şekli olan “عَشْرَةٌ إِلَّا وَاحِدًا” ve “وَاحِدٌ وَوَاحِدٌ” lafızları “تِسْعَةٌ” ve “اِثْنَانٍ” anlamlarına hakikaten delalet etmektedirler.⁷¹ Bu nedenle onların delalet anlayışında âm lafza bitişen istisna gibi edatlar sîgayı has lafza çevirmemektedirler. Daha açık bir ifadeyle sözü edilen Hanefilere göre istisna ve benzeri delillerle aynı cümle içinde gelen âm görünümlü sîga aslında âm değildir. Aksine o, daha önce hiç âm olmamış medlûlüne hakikaten delalet eden bir has lafızdır. Açıkça görülüyor ki onların literatüründe *kendisiyle has anlam kastedilen âm lafız* adında bir kavram bulunmamaktadır.⁷² Ayrıca bu yaklaşım, Ebû Hanîfe'nin ashâbından bazılarının lafza itibar ederken sırf sîgadan hareket etmediklerini ve mütekellimin kastını ortaya çıkaran harici delilleri lafzın bir parçası olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

69 el-Ankebût, 29/14)

70 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/65-66.

71 Cessâs bu misali Kerhî'nin muttasıl delil bitişen âm lafızlarla ilgili görüşünü açıklarken vermektedir. Ne var ki Kerhî muttasıl delil bitişen âm lafızlarda sözü geçen Hanefilerle aynı görüşü paylaştığı için biz bu misali vermeyi uygun gördük. Burada asıl tahsis edilen âm lafzı hiç âm olmamış gibi has kabul eden Hanefilerin görüşlerini açıklamayı hedefledik. Ayrıntılı bilgi için bk. Cessâs, *el-Füsûl*, 1/132-133.

72 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/65-66.

Cessâs'ın Hanefîlerden kimlerin benimsediğini açıklamadığı bu görüş meşâyihin bir kısmı tarafından kabul görmemiştir. Söz gelimi İsa b. Ebân, ister muttasıl ister munfasıl olsun kendisine tahsis delili bitişen âm lafzın hususa ve mecaza dönüşeceğini benimsemiştir. İbnü's-Selcî (öl. 266/880) ve Kerhî (öl. 340/952) ise istisna gibi cümleye muttasıl delilleri tahsis delili kabul etmezken munfasıl tahsis delillerinin lafzı hususa ve mecaza dönüştüreceğini, yani tahsis edeceğini iddia etmişlerdir. Başka bir deyişle İsa b. Ebân âmın hem muttasıl hem de munfasıl delillerle tahsis edilebileceğini benimserken Selcî (öl. 266/880) ve Kerhî (öl. 340/952) sadece munfasıl delillerle tahsis edilebileceğini benimsemişlerdir.⁷³

Cessâs'ın görüşü meşâyihden sözünü ettiğimiz üç usûlcüden de farklıdır. Çünkü o, Selcî ve Kerhî'nin aksine tıpkı İsa b. Ebân gibi muttasıl tahsis delili bitişen âm lafzın hassa dönüşeceğini kabul etmiş, fakat bu durumda sözün delaletinin hakikat olacağını söyleyerek hem İsa b. Ebân'dan hem de Selcî ve Kerhî'den ayrılmıştır. Ayrıca eserlerinde geçen şu ifadeler, Cessâs'ın tahsis delili bitişen umûm sîgaları ashâb-ı Ebî Hanîfe'den sözü geçen usûlcüler gibi hakikaten has değil, sadece anlama delalet bakımından has (kendisiyle has anlam kastedilen âm lafız) kabul ettiğini göstermektedir.

“.....Âlimler arasında bu hitabın, vaz'ı âm olsa da kendisiyle has anlam kastedilen bir âyet olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur. Zira onlar birçok alışveriş çeşidinin yasaklandığı hususunda ittifak etmişlerdir...”⁷⁴

“...Bu âyetlerin tamamı, ittifakla kendisiyle has anlam kastedilen âm lafızdır.”⁷⁵

“İlaveten tahsis delili istisna hükmündedir. ‘Onların arasında bin sene kaldı’⁷⁶ dedikten sonra ‘Elli sene dışında’ diyerek istisnanın cümleden ayrı olarak gelmesi caiz olmadığı gibi kendisiyle has anlam kastedilen âm lafzın da aynı şekilde cümleden ayrı olarak gelmemesi gerekir”⁷⁷

Görüldüğü gibi Cessâs, tahsis edilen âm lafzı, kendisiyle has anlam kastedilen âm lafız kategorisine dâhil etmektedir. Hazne ve Sarıtâş'ın iddia ettiği

73 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/64-67, 131-134; Bâkîllânî, *et-Takrîb*, 3/66.

74 Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Abkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dar-ı İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1405/1985), 2/189.

75 Cessâs, *Abkâmü'l-Kur'an*, 1/183.

76 el-Ankebût, 29/14.

77 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/260-261.

gibi onu hakikaten has lafız kabul etmemektedir. Çünkü Cessâs'a göre bu tür lafızlar delalet itibariyle has olsa da sîga itibariyle âm lafızdırlar. Haddi zatında Hazne'nin ve Sarıtaş'ın, Cessâs'ın bu konuda Hanefilerden ilk kısma girenleri-tahsis delili bitişen âm lafız hakikaten has lafız kabul edenleri- takip ettiğine yönelik *el-Füsûl*'den yaptıkları alıntılar Cessâs'ın kendi görüşünü ortaya koyduğu ifadeler değildir. Aksine o, mezkûr alıntılarda ashâb-ı Ebî Hanîfe'den tahsis delili bitişen lafız hakikaten, sanki hiç âm olmamış gibi has kabul edenlerin görüş ve delillerini aktarmaktadır. Nitekim o, söze şu şekilde başlamıştır:

“Ashabımızdan bazıları dedi ki umûm ifade eden lafzın kendisiyle husus anlam kastedilmiş olarak bulunması caiz değildir. Çünkü husus anlamı gerektiren delil cümleye muttasıl istisna hükmündedir...../ *وَقَالَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا: لَا يَجُوزُ وُزُودُ لَفْظِ الْعَامِّ وَالْمُرَادُ بِهِ الْحُضُوضُ لِأَنَّ الدَّلَالَهَ الْمُوجِبَةَ لِلْحُضُوضِ بِمَنْزِلَةِ الْإِسْتِثْنَاءِ الْمُتَّصِلِ بِالْجُمْلَةِ*”⁷⁸

Hazne ve Sarıtaş yukarıda verdiğimiz alıntılarını delil getirerek Cessâs'ın umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu iddia etse de mezkûr ifadelerden yola çıkarak bir usûlcünün istiğrak özelliğini şart koşup koşmadığını tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Zira sözün hakikaten has kabul edildiği bir durumda umûmluk söz konusu değildir ki sîganın istiğrak ifade edip etmediği tartışılabilir. Ayrıca Cessâs'ın ifadelerinden anladığımız kadarıyla tahsis delili bitişen sîgayı hakikaten has lafız kabul eden usûlcüler tahsis delilinin sîgayı değiştirdiğini düşündükleri için bu görüşe yönelmişlerdir. Yoksa Hazne ve Sarıtaş'ın iddia ettiği gibi lafız vaz'ındaki fertlerinin tamamına delalet edemediği için has lafız kabul etmiş değillerdir.⁷⁹ Sîganın umûmluğuna engel olan bu durum, onun istiğrak şartı bakımından tartışılmasına da engel olmaktadır. Hepsi bir yana, mezkûr usûlcülerin kendisine tahsis delili bitişmeyen cem'-i münekkerleri sîganın istiğrak ifade etmemesine rağmen âm kabul etmeleri de mümkündür.

Üçüncü olarak, Hanefî usûlcü Buhârî'nin de ifade ettiği gibi umûm sîgalarda istiğrak özelliğini şart koşan usûlcüler tahsisten sonra lafızla istidlâlin düşeceğine kanaat getirirler.⁸⁰ Çünkü onlara göre lafız tahsisten sonra mecaza dönüşür ve kendisiyle amel etmek için başka bir delile ihtiyaç duyulur.

78 Cessâs, *el-Füsûl*, 1/65.

79 Bk. Cessâs, *el-Füsûl*, 1/66.

80 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/33.

Nitekim İsa b. Ebân mutlak olarak, Selcî ve Kerhî de istisna gibi delil bitişmeyen âm lafızlarda tahsisten sonra hitapla amelîni düşeceğini ve bunun için delil beklenilmesi gerekeceğini iddia etmişlerdir.⁸¹ Fakat istiğrak özelliğini şart koşmayan ve bir lafza âm denmesi için fertlerini genel itibariyle kapsamasını yeterli gören (ictimâ'/şümül) usûlcülere göre âm lafızla tahsisten sonra dahi amel edilebilir.⁸² Bu görüşü benimsemekle kalmayan Cessâs, istiğrak özelliğini şart koşmadıklarını düşündüğü Hanefî mezhep imamlarının dahi âm lafızla tahsisten sonra amel ettiklerini iddia etmiş ve İsa b. Ebân, Selcî ve Kerhî'yi bu konuda onlara muhalefet ettikleri gerekçesiyle eleştirmiştir.⁸³ Bütün bunlar, Hazne ve Sarıtaş'ın iddiasının aksine, Cessâs'ın âm lafzın tahsisten geriye kalan fertlere delaleti hakkındaki görüşünün, onun umûm ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşmadığına delalet ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Bir lafzın umûm sayılmasında istiğrak özelliğinin şart olup olmaması, âm lafzın kapsamı çerçevesinde ele alınan usûl meselelerinden biridir. Cessâs'ın bu konudaki görüşü hakkında literatürde yaygın iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Hanefî usûlcü Semerkandî ile onu takip eden bazı günümüz araştırmacılarına aittir. Semerkandî'ye göre Cessâs'ın âm tanımı onun umum ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğini şart koşmadığını göstermektedir. Çünkü Cessâs'ın "مَا يَنْتَظِمُ جَمْعًا مِنَ الْأَسْمَاءِ أَوْ الْمَعَانِي" şeklindeki umum tanımında yer alan "يَنْتَظِمُ" fiili "يُشْمَلُ" anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla tanımda istiğrak özelliğini karşılayan bir ifade bulunmamaktadır. Bu konuda Semerkandî ile aynı görüşte olan günümüz araştırmacıları da Cessâs'ın âm tanımı delil getirmişler yahut Semerkandî'nin görüşünü nakletmişlerdir. Irak ve Semerkant Hanefîlerinin usûl düşüncesini inceleyen Özen, Hazne ve Sarıtaş ise Semerkandî'nin ve literatürde yaygın olarak bilinenin aksine Cessâs'ın âm lafızlarda istiğrak özelliğini şart koştuğunu iddia etmişlerdir. Onların bu husustaki delilleri ise istiğrak özelliğinin âm lafzın vaz'ındaki anlamlardan biri olduğuna yönelik *el-Füsûl*'de yer alan ifadeler ile Cessâs'ın husus anlamda

81 Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnaletullah Muhammed vd. (Beirut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 6/249-250.

82 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/33.

83 Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/249-250.

kullanılan ve tahsis edilen âm lafzın delaleti hakkındaki görüşüdür. Şöyle ki Özen, Hazne ve Sarıtaş'a göre bütün fertlerini bir anda içeren lafızları âm kabul etmesi Cessâs'ın bir lafzın umum kabul edilmesi için istiğrak özelliğini şart koştuğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Hazne ve Sarıtaş, Cessâs'ın tahsis edilen âm lafzı hakikaten has lafız kabul ettiğini açıklamışlar, bunun da ancak umum ifade eden lafızlarda istiğrak özelliğinin şart koşulduğu bir durumda söz konusu olacağını söylemişlerdir. İki tarafın delillerinin incelenip tetkik edilmesi sonucunda Cessâs'ın, Semerkandî'nin ve onu referans gösterenlerin iddia ettikleri gibi bir lafzın umûm sayılması için istiğrak özelliğini şart koşmadığı, bunun için fertlerini genel itibariyle kapsamamasını yeterli gördüğü kanaatine varılmıştır. Çünkü kaynaklarda geçen bilgiler Cessâs'ın âm lafzı istiğrak kaydı kullanmadan tanımladığını göstermektedir. Ayrıca Cessâs, *el-Füsûl*'ün birçok yerinde istiğrak özelliği taşımayan cem'-i münekkerlerin umum ifade ettiklerini açıklamış ve âm lafzın tahsisten sonra dahi delil olarak kullanılmaya devam edeceğini savunmuştur. Özen, Hazne ve Sarıtaş'ın iddiaları Cessâs'ın, umûm sîganın muhtemel anlamlarından biri olan istiğrak için kullanıldığını beyan ettiği pasajlardan ve tahsis edilen âm lafızla ilgili Ebû Hanîfe'nin ashabından bazısına nispet edilen görüşten ibarettir.

Kaynakça

- Arvas, Mehmet Sait. *Fıkıh Usûlü Kelâm İlişkisi* "Hicri VII. Asra Kadar Hanefî Usûlü Bağlamında". Kayseri: Kimlik Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *el-Fakih ve'l-mütefakkih*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf. 2 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım, 1421/2000.
- Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed el-Basrî. *et-Takrîb ve'l-irşâd (es-Sagîr)*. thk. Abdülhamîd b. Ali Ebû Züneyd. 3 Cilt. b.y. Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1418/1998.
- Basrî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib. *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1982.
- Baysal, Sıddık. "Âmm Lafızların Delaleti Bağlamında Tefsir Fıkıh Usulü İlişkisi". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* c.y./50 (2018), 105-134.
- Buhârî, 'Abdülazîz 'Alâüddin b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fi şerh-i Usûli'l-Pezdevî*. nşr. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî. 4 Cilt. b.y., y.y., ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Füsûl fi'l-usûl*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1431/2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Abkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdik Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dar-ı İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, B.y., 1405/1985.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu Muhtasari'r-Tabâvî*. thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1431/2010.

Cürcâni, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Hanefti. *et-Ta'rifât*. thk. Komisyon. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983/1403.

Cüveyni, Ebü'l-Meâlî Rüknüddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burbân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.

Çalışkan, Kamil. *Fıkıh Usulünde Lafızlar Bahsi Bağlamında Umûm ve Husus Kavramları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Dağ, Zuhâl. "Alâuddin Semerkandî'nin Mizânü'l-Usûlü Temelinde Semerkant Ekolünün Irak Ekolüne Muhalefet Ettiği Dil Bahisleri". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 143-162.

Debûsî, Ebü Zeyd Abdillâh Muhammed b. Ömer b. İsâ *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*. thk. Halil el-Meys. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2001.

Demir, Bayram. *Usûl-ü Fıkıh'ta Âmm Lafızın Delâleti ve Tahsîsi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Güngör, Mevlüt. "Cessâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hazne, Heysem Abdülhamit. *Tatavvurü'l-fikri'l-usûli el-Hanefti*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1436/2015.

Koca, Ferhat. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)*. İstanbul: İsam Yayınları, 2. Basım, 2011.

Özen, Şükrü. *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*. İstanbul, y.y., 2001

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'fretü'l-usûl*. nşr. Matbaatü Câvid. Karaçi: Matbaatü Câvid, b.y., ts.

Râzî, Ebü Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *el-Mahsûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, 3. Basım, 1418/1997.

Saeedullah. "Life and Works of Abü Bakr al-Râzî al-Jassâs". *Islamic Studies* 16/2 (1977), 131-141.

Sarıtaş, Murat. *Irak ve Semerkant Hanefti Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Kavâtü'ül-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1999.

Semerkandî, Ebü Bekr Alâuddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-ükûl*. thk. Komisyon. 1 Cilt. Katar: Matâbiu'd-Doha el-Hadîse, 1. Basım, 1404/1984.

Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, b.y., ts.

Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki'l-Tenkîh*. nşr. Mektebetu Subeyh. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Subeyh. b.y., ts.

Topal, Şevket & Arvas, Mehmet S.. "Hanefti Usûlündeki Temel Yaklaşımlar (Hicri Altıncı Asrın Ortalarına Kadar)". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c.y./13 (2018), 175-209.

Zerkeşi, Ebü Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî en-Minhâcî ez-Şâfiî. *el-Bahrü'l-muhîr fî usûli'l-fikh*. nşr. Dârü'l-Kütübî. 8 Cilt. b.y: Dârü'l-Kütübî, 1. Basım, 1414/1994.